

Кулішенко Л. А., доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Української академії банківської
справи НБУ

РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ОСВІТИ
У ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН
(на матеріалі педагогічних журналів сучасності)

У статті розглянуто реалізацію національного компонента освіти у змісті навчальних дисциплін, визначено основні засоби національного виховання на основі аналізу публікацій педагогічних журналів за період з 1991 до 2004 рр.

Ключові слова: національне виховання, засоби національного виховання, навчальна дисципліна.

В статье рассмотрено реализацию национального компонента образования в содержании учебных дисциплин, обозначено основные средства национального воспитания на основе анализа публикаций педагогических журналов за период с 1991 по 2004 гг.

Ключевые слова: национальное воспитание, средства национального воспитания, учебная дисциплина.

The article deals with the realization of national component of the education in the content of educational discipline, defined the main means of national upbringing based on the analysis of the publications of pedagogical journals for the period of 1991-2004.

Key words: national upbringing, means of national upbringing, educational discipline.

Постановка проблеми. У процесі становлення і розвитку молодії Української держави ключовою проблемою є духовне відродження. На впровадження у суспільстві певної ідеології впливають кілька факторів: держава з усіма її інститутами, культура в широкому розумінні цього

поняття, а також цілеспрямований процес виховання особистості через її всебічний розвиток. Центральною у вітчизняній системі виховання є проблема національного виховання. Актуальність цього питання зумовила його розробку на державно-програмному рівні. За період незалежності Української держави було створено ряд документів з цього питання, а саме: «Концепція національного виховання», «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» тощо. Поява такої кількості концепцій національного виховання свідчить про неабиякий інтерес громадськості до цієї проблеми. Пошук оптимального її розв'язання відбувається на теоретичному рівні.

Аналіз досліджень з проблематики роботи. Обґрунтуванню термінів «національна школа» та «національне виховання» присвячено такі монографії: «Національний розвій України: проблеми і перспективи» *Ю.Римаренка*, «Національні проблеми загальноосвітньої школи в Україні: історія і сучасність» *В. Яремчука*, «Психологічне обґрунтування української національної школи» *В.Москальця*, «Національна школа: витoki, становлення» *Б.Ступарика*, «Національне виховання в сім'ї» *П.Щербаня* тощо. Методика і майстерність педагога-вихователя в організації виховного процесу в сучасній школі розкривається у наступних роботах: «Методика виховання в сучасній школі» (*Т.Дем'янюк*), «Національне виховання учнів засобами українського народознавства» / за ред. *Р.Скульського* /, збірниках «Ростимо патріотів», «Тепло своїх долонь і розуму, і серця я Україні милій віддаю», «Від роду – до народу». Останні містять розробки уроків, виховних годин, які можуть бути використані вчителями-практиками, керівниками гуртків і клубів. Крім проаналізованих наукових праць з проблеми національного виховання, є ряд дисертаційних досліджень з педагогіки, які торкаються цього питання. Такі дослідники, як *В.Каюков*, *В.Коваль*, *М.Павленко* присвятили свої роботи розглядові патріотичного виховання учнів середньої школи.

Педагогічна журналістика є традиційною формою відображення освітянських ідей, тому у дисертаційних дослідженнях вчених-педагогів преса є джерелом інформації про становлення та розвиток національної школи в Україні. На матеріалі сучасної педагогічної періодики вченими розглядається широке коло освітянських проблем, зокрема шляхи реформування національної освіти, її гуманітаризація, видання підручників, підготовка керівних кадрів у системі освіти. Однак проблема висвітлення у сучасних освітянських журналах загальної характеристики засобів національного виховання залишається поза увагою вчених, що і викликало інтерес до неї з нашого боку.

Метою статті є визначення основних засобів національного виховання у вітчизняних навчальних закладах шляхом ґрунтовного аналізу публікацій науково-педагогічних журналів за період з 1991 до 2004 рр.

Реалізації національного виховання в Україні забезпечується, перш за все, діяльністю системи створених державою і громадськістю навчально-виховних осередків. Це дошкільні навчальні заклади, школи, професійно-технічні училища та вищі навчальні заклади – інститути, університети; позашкільні заклади освіти, клуби, бібліотеки; установи культури, громадські організації, дитячі, юнацькі організації й товариства. Вчені вказують на особливу роль дитячо-юнацьких організацій «Чайка», «Козацьке братство», «Джура», «Січ», «Пласт», «Сокіл», які створені для об'єднання й виховання молоді відповідно до принципів народної козацької педагогіки.

Всі перелічені ланки навчально-виховного процесу можуть успішно виконати виховні функції лише за умови злагодженості дій, тобто поступового формування почуттів, рис, світогляду особистості.

Безперервність свідчить про те, що національне виховання за своїм характером є багатоетапним процесом. Виділяють три таких етапи:

1) дошкільне виховання та початкова освіта, під час яких починається соціалізація людини, закладаються головні моральні цінності та настанови людської поведінки;

2) шкільна освіта, внаслідок якої формується система цінностей, набуваються знання й уміння, необхідні для самостійного життя в суспільстві;

3) вища і професійна освіта, в ході якої вдосконалюються знання та навички, відбувається визначення громадянської позиції особистості.

Звичайно, всі елементи освітньої системи мають важливе значення, проте більшість авторів аналізованих журнальних публікацій вказують на особливу роль школи у здійсненні національного виховання, оскільки найвідповідальніший етап формування особистості припадає на шкільні роки. При цьому варто згадати про вікові особливості школярів. Вченими доведено, що вже у 6-7 років дитина отримує перші відомості про етнічну приналежність, а у 8-9 років – уже чітко ідентифікує себе зі своєю етнічною групою на основі національності батьків, місця проживання, рідної мови, культури тощо. Приблизно в цей час пробуджуються національні почуття, а в 10-11 років національна самосвідомість формується вже в повному обсязі. Зрозуміло, що ці періоди життя діти проводять у шкільних закладах освіти, від змісту навчання та виховання яких залежить формування таких національних рис, як патріотизм, громадянськість, національна свідомість. Зародження і розвиток цих почуттів у школярів визначає майбутнє всієї української нації та Української держави.

Школярі отримують відомості про оточуючий світ через систему знань, тобто актуальним є питання про зміст навчальних дисциплін. Особливу роль у вихованні національно зорієнтованої молоді відіграють дисципліни гуманітарного циклу. *М.Стельмахович* зазначає: «Звичайно, немає окремо, скажімо, національної хімії, фізики, математики, біології чи кібернетики. Зате національними є ті науки, що стосуються етносу, природи, екології, мови, фольклору, історії, держави, матеріальної і духовної культури, географії, виховання, громадського устрою, побуту, літератури, філології, релігії, права, війська, міжнародних відносин, ментальності (склад розуму, самобутнього способу мислення та світосприймання)» [11, с. 10].

Вчені підкреслюють важливість шкільного курсу українознавства, який «має бути не просто складовою частиною кожної дисципліни, а стрижнем усієї навчальної та виховної роботи в школі» [5, с.85]. Інтегрований курс українознавства, на думку *В.Довбищенка та О.Ковальчука*, включає:

- мистецтво слова (український фольклор, література);
- музика і співи (українські народні пісні);
- образотворче мистецтво (українське народне та професійне малярство);
- художня праця (народні ремесла, писанкарство, розпис, вишивка);
- українські народні танці, театралізовані дійства (обряди, зустрічі весни, купальські, обжинки).

Такий курс слід впроваджувати в початковій школі, де естетичний розвиток дитини має здійснюватись, насамперед, засобами народного мистецтва та різноманітних видів усної народної творчості.

У середній школі національна свідомість учнів формується дещо на інших засадах, ніж у початковій. Чільне місце повинні зайняти такі предмети, як історія України та культура українського народу.

Особливого значення у вихованні національно-свідомої молоді, за переконанням *С.Єрмоленко*, набуває вивчення української мови. У такому разі йдеться про поняття «національно-мовна свідомість», яке складається з таких компонентів:

- а) мова як національна самоідентифікація особистості (цей показник виявляється не завжди чинним);
- б) мова як картина світу, як відбиття природного стану існування її носіїв;
- в) мова як просторовий і часовий вимір національної культури;
- г) мова як видимий, наочний знак і універсальний засіб єдності етносу [7, с. 10].

Мовну особистість формує мовне середовище. Брак такого середовища не дає змоги індивіду випробувати практично володіння механізмом мови, довести його до автоматизму. На думку *С.Єрмоленко*, у сучасному світі українській мовній особистості доводиться долати (особливо у східних і

південних містах України) комплекс «білої ворони». Причиною є сприйняття української мови як сільської або як мови, налаштованої для передачі, творення гумору. Засобом запобігання такого ставлення до української мови є етимологія, вважає *А. Мовчун*. Етимологія (наука про походження слова) допоможе вчителю «в оптимізації навчально-виховного процесу, стати одним із факторів розвитку як пізнавального інтересу до рідної мови, так і зв'язного мовлення учнів» [9, с. 9]. Для цього дітей у початкових класах слід ознайомити з походженням таких слів, як «країна», «Україна», «столиця», «конституція» тощо, а також запропонувати їм намалювати тризуб, прапор.

Засобом формування національного світогляду є уроки літератури, бо вони мають не лише освітнє, а й виховне завдання. Рідна література, відкриваючись перед учнями новими гранями, є могутнім джерелом, своєрідним генетичним кодом, пам'яттю народу. Вона нерозривно пов'язана з національними і культурними традиціями. Це своєрідний художній літопис українців. Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах, традиціях, звичаях, обрядах, морально-етичних цінностях, які тією чи іншою мірою показані у творах художньої літератури.

Думку про те, що урокам словесності належить важлива роль у формуванні нового українського менталітету висловлює *Ю.Бондаренко*. Ним створено алгоритм педагогічної діяльності вчителя-словесника для здійснення національного виховання школярів. Наведемо його основні положення:

- формування понять про художньо відтворені суспільно-політичні, духовно-культурні та ментально-психологічні процеси в Україні;
- вироблення ціннісного ставлення до художньої та реальної дійсності;
- прищеплення стійких національно-вартісних переконань, моральних принципів, ідеалів [2, с. 23].

На переконання *Ю.Бондаренка*, патріотичне виховання на уроках словесності має здійснюватися на основі проблемного вивчення текстів, де однією з ідейно-тематичних домінант є активна і пасивна настанови до

національного відродження. Дослідник називає ті твори вітчизняної літератури, які багатоаспектно розкривають проблему таких настанов.

«Одним з найголовніших завдань учителя на уроках мови та літературного читання є формування в учнів поняття батьківщини», – пише *М.Вишняк* [3, с.26]. Аналізуючи підручники «Буквар» (Н.Скрипченко, М.Валушенко, 1998) та «Українська мова» (2-3 кл.) (О.Хорошковська, Г.Охота), автор публікації зазначає: «Учитель нарешті діждався таких підручників, які вигідно відрізняються від попередніх. Вони глибоко змістовні, враховують вікові особливості учнів, дають достатній текстовий та ілюстративний матеріал» [3, с. 28].

Л.Кисленко пропонує на уроках літератури вводити поняття «рід», бо через відчуття роду і завдяки йому кожна людина приходиться до усвідомлення своєї, єдиної Батьківщини. Цікаво простежити духовний шлях «рід – Батьківщина» на прикладі конкретної письменницької долі. Тому *Л.Кисленко* дає завдання старшокласникам: намалювати генетичне дерево роду Драгоманових. Виконання такого завдання приведе до розуміння істини: рід і народ є складовими одного духовного ланцюга. Народ є суб'єктом історії, а складається він з родів. Таким чином, кожен член сім'ї (складова роду) відповідає за долю всього народу. Усвідомлення цього є стимулом до усвідомлення школярем себе патріотом рідної Батьківщини.

Усвідомленню поняття «мала батьківщина» сприяє краєзнавчий матеріал. У процесі викладання української мови та літератури *Н.Кравченко* намагається використати всі можливості, щоб ознайомити учнів з рідною Баришівщиною, її минулим та сучасним, відомими людьми, яких вона дала Україні. Вона пише: «У проведенні різноманітних позакласних заходів, пов'язаних з літературою сучасної стародавньої Баришівщини, намагаюся не обминати творчість письменників – наших земляків: Володимира Дарди, Наталки Білоцерківець, Василя Цілого» [8, с. 49].

Крім того, вчитель працює над створенням музею «Історія та культура Баришівщини», а залучення до цієї роботи учнів відчутно сприяє

національному вихованню школярів, формує в них високе почуття патріотизму, національну гордість за минуле і сучасне рідної землі.

На уроках літератури треба приділяти особливу увагу літературному пейзажу вважає *Т.Дятленко*. Невід'ємною рисою української ментальності є розуміння українським народом краси природи. Письменники як представники рідного народу змальовують ті куточки природи, які найкраще знають, тому можна говорити про т. зв. типовий пейзаж у творчості митця.

Т. Дятленко наголошує на тому, що митці творять національний пейзаж, хоча сама по собі природа не є національною. Вона як об'єктивно-історична дійсність ділиться на регіони, а вже в суб'єктивному сприйнятті людини пейзаж стає національним. «Отже, зміст, форма, частота появи в тексті, функціональне призначення пейзажу повністю залежить від автора, від особливостей його світосприймання, від ідейно-художнього задуму твору» [6, с. 10]. Вивчення пейзажу слід спрямувати до відображення світогляду автора, а через нього до вивчення філософії життя українського народу.

Про необхідність реалізувати національний компонент освіти у курсі іноземної мови говорять *Л.Білас* та *Л.Токар*. Автори вважають за доцільне використання навчального матеріалу українознавчого характеру (інформаційні тексти, дидактичні завдання, навчальні ситуації тощо) у курсі іноземної мови (англійської). Завдяки цьому виконуються два важливих завдання: «1) забезпечується компаративний підхід до викладання іноземної мови, суть якого полягає в умінні учня проводити мовні паралелі, аналізувати, зіставляти та порівнювати явища та реалії іншомовної культури з рідною...; 2) навчальний матеріал наповнюється образами та символікою української культури...» [1, с. 35].

Крім предметів гуманітарного циклу, національні почуття виховують дисципліни естетичного напрямку, зокрема музика. На цьому наголошує *В.Петренко*: «Кожне звернення до музичної спадщини як частини культури свого народу сприяє культурному піднесенню держави і нації» [10, с. 28]. Доцільними у національно-патріотичному вихованні молодших школярів є

музичні ігри, конкурси щедрівників, колядників, виконавців стрілецької, козацької, повстанської пісні. Це викликає інтерес до історії рідного краю, формує відданого патріота.

Образотворче мистецтво як засіб національного виховання розглядають *Н.Авер'янова та Г.Сухорукова*. Вивчення творчої діяльності українських художників другої половини ХІХ – початку ХХ ст., які звертались до історичного жанру, сприяє ознайомленню з українським колоритом, пейзажем, одягом тощо. Художнім засобом національного виховання старших дошкільнят, на думку *Г.Сухорукової*, може бути українська народна казка, «якщо органічно поєднувати художнє сприймання тексту та ілюстрацій до неї з відтворенням дітьми своїх вражень у власній образотворчій діяльності» [12, с. 13].

Зацікавити школярів історією, традиціями, звичаями українського народу можна і у позакласній роботі. Система позакласної роботи включає різноманітні гуртки, наприклад, вишивки, художньої аплікації, бісерування. У процесі відвідування гуртків, школярі знайомляться з матеріальною і духовною культурою своїх прашурів, і, найголовніше, самі залучаються до процесу творення, що веде до самовдоволення результатами діяльності. Екскурсії до музею хліба сприяють, на переконання *Л.Манорик*, вихованню національно свідомої молоді. А *Л.Крамаренко* виступає за позитивну роль екологічних експедицій, походів. Під час занять у гуртках юннатів учні знайомляться із звичаями, обрядами, народними святами, прислів'ями, піснями, в яких втілена багатотисялітня культура і мудрість українського народу.

Якщо у школах педагоги займаються формуванням національних рис у молоді, то у вузах, як правило, лише коригують цей процес. Так, на початку 1996 р. було проведено соціологічне дослідження серед студентської молоді з метою вивчення їхньої думки про роль гуманітарних дисциплін у формуванні патріотичних почуттів. Виявлено, що найвагомим серед цих дисциплін визначили історію (72 % опитаних) та українську мову (25 %), 17 %

вказали на релігієзнавство та 10 % – на інші предмети (історія української та світової культури, етики, естетики тощо).

Дослідження було проведено серед польських та українських студентів. Якщо говорити про місце мови у формуванні патріотичних почуттів у студентів й учнів польських навчальних закладів, то там взагалі мовної проблеми немає навіть у тих регіонах, де компактно проживають різні національності. В усіх вузах Польщі навчання проводиться виключно польською мовою. Що ж до українських студентів, то 23,7 % юнаків і дівчат полтавських вузів та Українського аграрного університету вказали на українську мову як чинник формування патріотизму, тоді як студенти Тернопільського медичного інституту – 30 %. Автор публікації, *В.Герасимчук*, зазначає, що «різниця (6,3 %) відповідей свідчить про те, що менталітет українця Заходу і Центру України поступово, але неухильно просувається вбік українства» [4, с. 28].

Висновки. Таким чином, огляд 35 публікацій цієї тематичної групи показав, що зміст національного виховання реалізується такими основними засобами:

1. Рідна мова. Значення мови є домінантним у формуванні національно свідомої особистості. Засвоюючи рідну мову з найбільш раннього віку, діти поступово стають носіями національного духу.

2. Рідна історія. Українська система виховання ґрунтується на фактах, відомостях, наукових знаннях історії Батьківщини – України. У системі національного виховання і освіти знання історії рідного народу є базовим для осягнення історії всього світу.

3. Національна символіка. Національні символи України – герб (тризуб), прапор (синьо-жовтий), гімн «Ще на вмерла Україна» – в історичній пам'яті народу символізують державну, політичну, економічну і національну незалежність України.

4. Краєзнавство. Краєзнавча діяльність створює умови для глибокого засвоєння учнями регіональних особливостей національного життя

(етнографічних, фольклорних, мовних тощо), для формування їх як типових представників даної місцевості.

5. Родовід. Засобами рідної мови діти найбільш усвідомлюють ідейно-моральні цінності родоводу, його основоположну роль у житті людини, нації, її культури і духовності. Від роду до народу, нації — такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті.

6. Природа рідного краю. Національна система виховання домагається глибокого усвідомлення учнями того, що відображена в свідомості українців рідна природа (жива і нежива) є «корінням», «фундаментом» національної духовності, культури.

Такими є основні засоби національного виховання учнів, а серед додаткових називають такі: національна міфологія, фольклор, національне мистецтво, народний календар, прикмети, вірування, релігійні виховні традиції.

Реалізація завдань національного виховання різною мірою, з урахуванням специфіки, має стосуватися всіх дисциплін. Безумовно, курси гуманітарного циклу мають більше для цього можливостей, однак викладання інших дисциплін повинно містити відомості про досягнення видатних українців у різних галузях науки, викликаючи тим самим гордість за геніїв свого народу та націю в цілому.

Література:

1. Білас Л., Токар Л. Реалізація національного компонента змісту освіти у курсі іноземної мови: [текст] / Л. Білас, Л. Токар // Рідна школа. — 2003. — № 9. — С. 34-36.
2. Бондаренко Ю. Урок літератури в системі національного виховання: [текст] / Ю. Бондаренко // Рідна школа. — 1998. — № 9. — С. 22-26.
3. Вишняк М. Патріотичне виховання учнів за допомогою української мови та літератури: [текст] / М. Вишняк // Рідна школа. — 2001. — № 9. — С. 25-28.

4. Герасимчук В. Історія та рідна мова в патріотичному вихованні студентської молоді України і Польщі: [текст] / В. Герасимчук // Шлях освіти. – 1997. – № 1. – С. 27-28.
5. Довбищенко В., Ковальчук О. Національне виховання: [текст] / В. Довбищенко., О. Ковальчук // Слово і час. – 1992. – № 6. – С. 84-87.
6. Дятленко Т. Літературний пейзаж як засіб формування національної самосвідомості старшокласників: [текст] / Т. Дятленко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 3. – С. 9-11.
7. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості: [текст] / С. Єрмоленко // Урок Української. – 2001. – № 11/12. – С. 9-10.
8. Кравченко Н. Краєзнавчий матеріал як засіб національного виховання учнів: [текст] / Н. Кравченко // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 49-51.
9. Мовчун А. Етимологія як засіб патріотичного виховання: [текст] / А. Мовчун // Початкова школа. – 1998. – № 5. – С. 8-12.
10. Петренко В. Національно-патріотичне виховання молодих школярів засобами музики: [текст] / В. Петренко // Початкова школа. – 2000. – № 11. – С. 28-29.
11. Стельмахович М., Червінська І. Етнопедагогічні основи української національної школи-родини: [текст] / М. Стельмахович, І. Червінська // Початкова школа. – 1997. – № 5. – С. 10-12.
12. Сухорукова Г. Малювання за народними казками. Один із засобів національного виховання: [текст] / Г. Сухорукова // Дошкільне виховання. – 2004. – № 8. – С. 13-15.

Кулішенко, Л.А. Реалізація національного компонента освіти у змісті навчальних дисциплін [Текст] / Л.А. Кулішенко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Мовознавство. – 2011. - № 2. - Ч. 2. – С. 110-115.